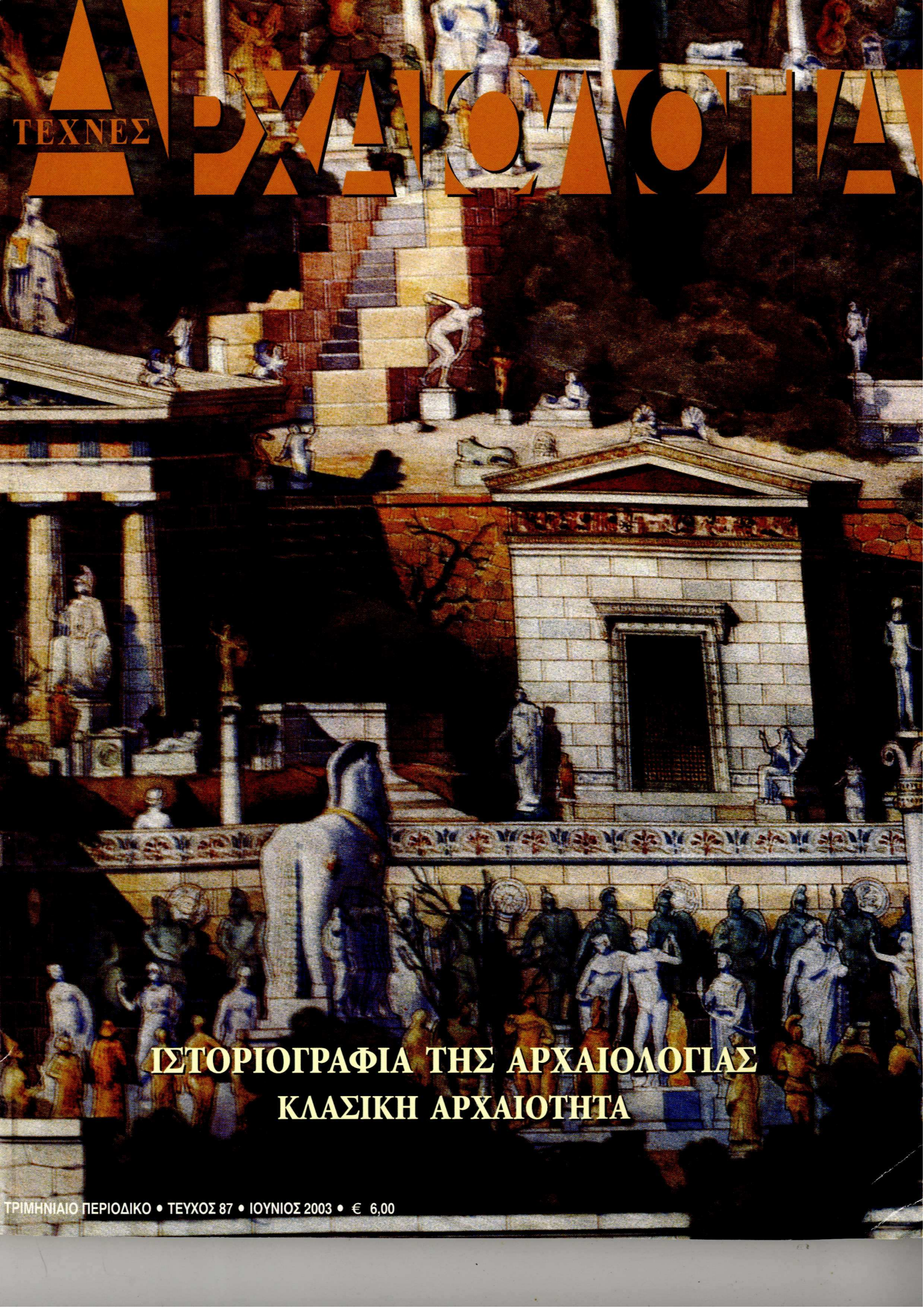

ΤΕΧΝΕΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ

ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΚΛΑΣΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

ΓΙΟΒΑΝΝΙ Δ'ΑΘΑΝΑΣΙ, Ο ΛΗΜΝΙΟΣ (1798-1854)

Ο ρόλος του στις ανακαλύψεις αρχαιοτήτων της Αιγύπτου κατά το πρώτο μισό του 19ου αιώνα

Βασίλης Ι. Χρυσικόπουλος

Δρ Αιγυπτιολογίας

...If all rare objects of antiquity which we daily discovered in the course of our excavations in Thebes had been destined for any one Museum, the world might by this time have seen at one view, the complete picture of Egypt as it was centuries ago...

G. d'Athanasī, *Researches and Discoveries in Upper Egypt*

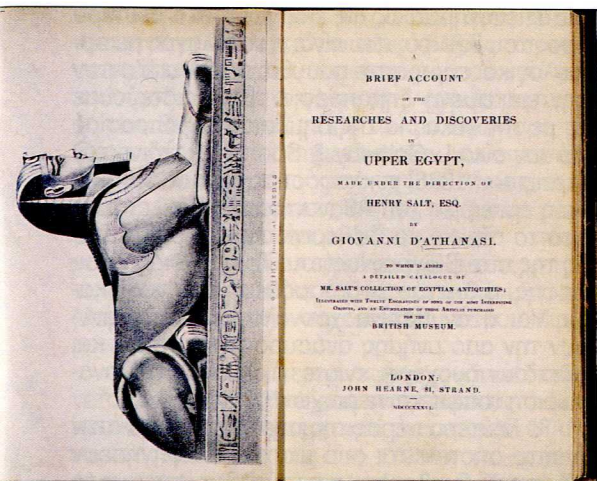
Ο Ιωάννης Αθανασίου ή Giovanni d'Athanasī¹, όπως έγινε ευρύτερα γνωστός στην εποχή του, γεννήθηκε το 1798 στη Λήμνο². Ο πατέρας του ήταν έμπορος, ο οποίος είχε εγκατασταθεί στο Κάιρο. Σε ηλικία 11 ετών, το 1809, ο μικρός Ιωάννης μεταβαίνει και αυτός στο Κάιρο για να τον συναντήσει. Η προσαρμογή όμως του μικρού αγοριού στην ξένη πόλη αποδεικνύεται δύσκολη, λόγω και της έλλειψης της μητρικής φροντίδας. Αφού έμεινε μαζί με τον πατέρα του για έναν περίπου χρόνο, παρακολουθεί, για τα επόμενα δύο χρόνια, σχολείο σε κάποια πόλη της Αιγύπτου, όπου διέμενε με ένα θείο του. Στη συνέχεια πηγαίνει στην Αλεξάνδρεια και μετά ξανά στο Κάιρο, όπου συναντά τη μητέρα του και τα αδέρφια του, που έχουν έρθει από τη Λήμνο. Σε ηλικία 15 ετών (τον Μάρτιο του 1813) εισέρχεται στην υπηρεσία του συνταγματάρχη E. Missett, γενικού προξένου της Μεγάλης Βρετανίας, της μίας από τις δύο αντίπαλες, υπολογίσιμης ισχύος, δυνάμεις της εποχής, που κυριαρχούσαν στην ευρύτερη περιοχή της Αιγύπτου.

Βρισκόμαστε στις αρχές του 19ου αιώνα στην Αίγυπτο του Μωχάμετ Άλι, ισχυρού αντιβασιλέα της Αιγύπτου, υπό την οθωμανική κηδεμονία της Πύλης. Η φρενήρης κούρσα των δύο μεγάλων δυνάμεων της εποχής, της Γαλλίας και της Μεγάλης Βρετανίας, για την πρόσκτηση και τον έλεγχο νέων εδαφών περιλαμβάνει και την Αίγυπτο. Ο έλεγχος της χώρας καθίσταται επιτακτικός για όποιον επιθυμούσε να εδραιώσει τη ζώνη επιρροής του στη νοτιοανατολική Μεσόγειο και να διεισδύσει στην Ασία και ειδικά την Ινδία, η οποία ήδη βρισκόταν υπό βρετανική κυριαρχία. Η Αίγυπτος γίνεται μέρος του «ανατολικού ζητήματος» (εικ. 1).

Στην πραγματικότητα, την αντιπαλότητα των δύο δυνάμεων επί αιγυπτιακού εδάφους ενσαρκώνουν οι φορείς της διοικητικής αρχής των δύο κρατών, που δεν είναι άλλοι από τους γενικούς τους προξένους, τον B. Drovetti για τη Γαλλία, και τον H. Salt για τη Μεγάλη Βρετανία, διάδοχο του αποχωρήσαντος Missett³. Χαρακτηριστική του επικρατούντος κλίματος είναι η σκέψη ενός ταξιδιώτη της εποχής για τη διχοτόμηση της Αιγύπτου με στόχο το μοίρασμα των αρχαιολογικών ευρημάτων: «... οι δύο πρόξενοι, Salt και Drovetti, είχαν αναλάβει το αποκλειστικό δικαίω-

1. Ο Αντιβασιλέας της Αιγύπτου Μωχάμετ Άλι. Αν και υποτελής της οθωμανικής αρχής της Πύλης, κατόρθωσε γρήγορα να σταθεροποιήσει τη θέση του στην εξουσία της Αιγύπτου. Ο Μωχάμετ Άλι χορηγούσε στους προξένους των δύο μεγάλων δυνάμεων -της Αγγλίας και της Γαλλίας- την άδεια για ανασκαφές στη χώρα (πορτρέτο του Α. Κουντέρ, Ανάκτορα των Βερσαλλιών).

μα [για την εκμετάλλευση] όσων [κυρίως αρχαίων] αντικειμένων είχαν απομείνει από την υπερήφανη κληρονομιά των Φαραώ και των Πτολεμαίων ... [και] διευθέτησαν τις μεταξύ τους διαφορές με μια συμφωνία [βάσει της οποίας] ο Νείλος θα ήταν το όριο της περιοχής του καθενός...»⁴.

Η διαμάχη για την απόκτηση αρχαιοτήτων μεταφέρεται στο επίπεδο των διαφόρων ταξιδιωτών, Ευρωπαίων ή Αμερικανών, οι οποίοι αποζητούν με κάθε τρόπο, μέσα από τα αρχαία αντικείμενα, τη δόξα, ή απλά τον πλούτο. Στην πράξη, ένα χαρακτηριστικό περιστατικό της διάθεσης για αφαίρεση και εκμετάλλευση των αρχαιοτήτων της Αιγύπτου κατά την περίοδο αυτή είναι η απόσπαση, με τη χρήση μεταλλικών εργαλείων, από τον διάσημο γάλλο ταξιδευτή και μεταλλειολόγο F. Caillaud, μιας τοιχογραφίας τάφου που μόλις είχε ανακαλύψει ο Αθανασίου. Ο Caillaud, αφού ζήτησε και πήρε από τον Αθανασίου την άδεια να ζωγραφίσει κάποιες παραστάσεις, υπερέβη τα επιτρεπτά όρια αφαιρώντας κομμάτια της τοιχογραφίας τα οποία στη συνέχεια «φυγάδευσε» στο σπίτι του⁵.

Εξάλλου, αθέμιτος ανταγωνισμός και υστεροβουλία κατά την αναζήτηση και την εκμετάλλευση των αρχαίων έργων αντανakλώνται και σε ένα άλλο περιστατικό: ενώ ο Αθανασίου είχε ζητήσει από τον γνωστό ταξιδευτή J. Bonomi να σχεδιάσει για λογαριασμό του Salt έναν τάφο που ο Αθανασίου μόλις είχε ανακαλύψει, ουδέποτε έλαβε το αντίγραφο των σχεδίων, ενώ εικάζει ότι τα σχέδια πρέπει να τα έχει στα χέρια του ο ζωγράφος και ταξιδιώτης R. Hay, φίλος και συνεργάτης του Bonomi, ο οποίος είχε σκοπό να τα εκμεταλλευτεί εμπορικά⁶.

Μέσα σε αυτό το κλίμα διαμορφώνεται η ανασκαφική ταυτότητα και η συλλεκτική δραστηριότητα του Ιωάννη Αθανασίου, η οποία χωρίζεται σε τρεις περιόδους.

Η πρώτη συμπίπτει με το έτος 1817, όταν κύριος εκπρόσωπος του Salt για τις ανασκαφές είναι ο γνωστός παλός μηχανικός Belzoni, ενώ ο Αθανασίου επιφορτίζεται με τα καθήκοντα του διερμηνέα του γραμματέα του Salt, H.-W. Beechy, κατά τη διάρκεια της πρώτης αποστολής τους στο Καρνάκ και της δεύτερης στο Αμπού Σιμπέλ. Ο Belzoni, ύστερα από παρεξήγηση με τον Salt,

απολύεται από τον άγγλο ευγενή. Έτσι περνάμε στη δεύτερη περίοδο, όταν πλέον ο Αθανασίου έχοντας την προηγούμενη εμπειρία καλείται να αναλάβει τη θέση του Belzoni και να ηγηθεί των ανασκαφικών δραστηριοτήτων για λογαριασμό του Salt⁷.

Η δεύτερη αυτή περίοδος καλύπτει το χρονικό διάστημα μετά το 1818 έως το 1827, όταν ο Αθανασίου, ύστερα από το θάνατο του Salt, το 1827, αποχωρεί από την Αίγυπτο, έπειτα από παραμονή δεκαοκτώ ετών.

Κατά την τρίτη περίοδο, που διαρκεί από το 1828 και μέχρι το θάνατό του, το 1854, ο Αθανασίου εξακολουθεί να ασχολείται με τη συγκρότηση της προσωπικής του συλλογής, αλλά και εκείνης του προξένου J. Barker, του διαδόχου του Salt, μεταξύ των ετών 1829-1833, με στόχο την προώθησή τους κυρίως στο Βρετανικό Μουσείο⁸. Σε αυτή την περίοδο συγγράφει και την αυτοβιογραφία του για το διάστημα που έζησε στην Αίγυπτο⁹ (εικ. 2). Μάλιστα επιστρέφει στη χώρα αυτή για λογαριασμό του δημοπράτη L. Sotheby, προκειμένου να συλλέξει πληροφορίες για τα αντικείμενα που πρόκειται να πωληθούν σε πλειστηριασμό στο Λονδίνο από τον οίκο Sotheby's¹⁰.

Τον σημαίνοντα ρόλο που ο Αθανασίου διαδραμάτισε στους κόλπους της Αιγυπτιολογίας προδίδει η παρουσία του στο παγκόσμιο ευρτήριο προσωπικοτήτων του συγκεκριμένου κλάδου, *Who was who in Egyptology*¹¹. Η δραστηριότητά του ως ανασκαφέα είναι πλούσια¹². Οι πληροφορίες που ο ίδιος παρέχει μέσα από την αυτοβιογραφική του αφήγηση είναι, ως επί το πλείστον, αποσπασματικές και αφορούν, στις 50 περίπου πρώτες σελίδες του έργου του, επιλεγμένα στιγμιότυπα των ταξιδιών του. Μέσα από αυτές δίνεται στον αναγνώστη η εντύπωση της επιφυλακτικότητας από την πλευρά του συγγραφέα έναντι της αθέμιτης ανταγωνιστικότητας από ορισμένους ευρωπαίους συναδέλφους του¹³.

3. Ο J.-F. Champollion, ο πατέρας της Αιγυπτιακής Αρχαιολογίας, γνωριζόταν με τον Αθανασίου. Ο γάλλος αιγυπτιολόγος, σύμφωνα με τα λεγόμενά του, είχε σχηματίσει πολύ καλή γνώμη για τον Έλληνα «Iani» (πορτρέτο του Léon Cogniet, 1831).

2. Η σελίδα τίτλου της αυτοβιογραφικής αφήγησης του Ιωάννη Αθανασίου. Στη «ράχη» του βιβλίου, ο Αθανασίου μαζί με το δικό του όνομα αναφέρει και εκείνο του εργοδότη του Salt, ελάχιστος φόρος τιμής στον άνθρωπο που τον βοήθησε να ανελιχθεί (φωτ. Η. Ηλιάδη, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών).

4. Η βασίλισσα-ιέρεια Καρόμμα, σύζυγος του Φαραώ Τακέλοθι Β' της 22ης Δυναστείας. Το άγαλμα, από ορείχαλκο, φέρει ένθετη διακόσμηση χρυσού, αργύρου και ήλεκτρου και αποτελεί ένα από τα αριστουργήματα της αιγυπτιακής τέχνης. Το συγκεκριμένο άγαλμα πέρασε από τη συλλογή του Αθανασίου στον Champollion, ο οποίος το αγόρασε για το Λούβρο.

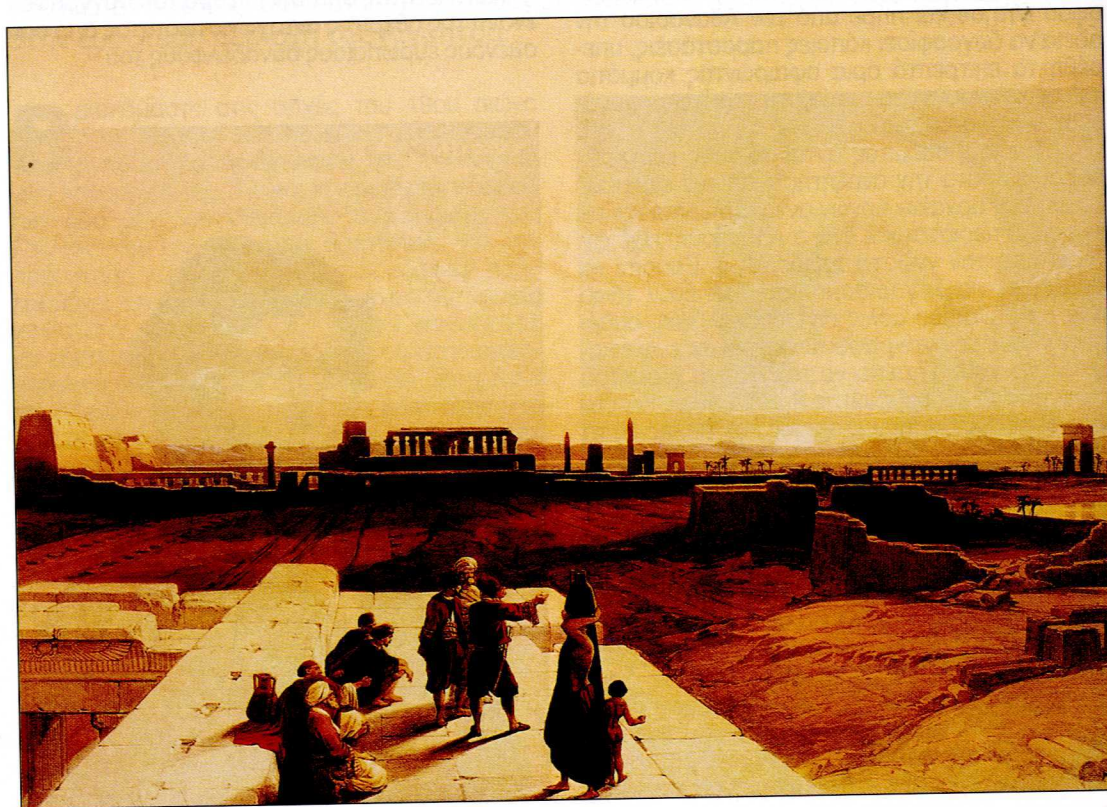

Όπως μας πληροφορεί ο ίδιος, η προσπάθειά του να περιγράψει τις περιπέτειές του στην Αίγυπτο προήλθε από την πίεση άγγλων φίλων του, αφού ο ίδιος δεν είχε καμία διάθεση να εκθέσει τη ζωή του στο ευρύ κοινό. Το πρώτο αμιγώς αυτοβιογραφικό μέρος του βιβλίου λειτούργησε, κατά κάποιο τρόπο, προσχηματικά και βέ-

βαια επεξηγηματικά, ως εισαγωγή στο δεύτερο μέρος του βιβλίου, που είναι ο κατάλογος με αρχαιολογικά ευρήματα που θα παρουσιάζονταν στην επικείμενη δημοπρασία. Έτσι πιστεύουμε ότι, με την ευκαιρία της δημόσιας δημοπρασίας από τον οίκο L. Sotheby & Son στο Λονδίνο τον Μάρτιο του 1836, κυκλοφόρησαν και οι ανασκαφικές εμπειρίες του Αθανασίου. Επιβάλλεται σε αυτό το σημείο να διευκρινίσουμε μερικές πτυχές της αυτοβιογραφίας του. Το πρόχειρο ύφος γραφής, η ακατάστατη παράθεση σκέψεων, καθώς και η ανυπαρξία χρονολογίων επιβεβαιώνουν την από μνήμης ανάσυρση γεγονότων και καθιστούν δυσχερή, ενίοτε, ακόμα και την αναγνώριση τοπίων και περιοχών¹⁴.

Το δεύτερο μέρος της περιήγησής του στην Αίγυπτο αποτελείται από μια σειρά αφηγήσεων υπό μορφή συμβουλών για τους τουρίστες και το τι θα πρέπει να προσέχουν στην Αίγυπτο, επίσης περιγραφές των συνηθειών των Αράβων τους οποίους, λόγω της μακροχρόνιας παραμονής του στη χώρα, γνώριζε πια καλά. Αξίζει να σημειωθεί ότι το σπίτι του βρισκόταν μέσα στο χωριό Κούρνα, όχι μακριά από την Κουιάδα των Βασιλέων, πάνω από τον τάφο 52¹⁵.

Εξάλλου, η αξιέπαινη προσπάθειά του να μην αφήσει στη λήθη την περίοδο αυτή της ζωής του μας φανερώνει, εκτός των άλλων, τα συναισθήματά του έναντι του εργοδότη και των συνεργατών του. Ο χαρακτήρας του ως πιστού ακολούθου του Salt είναι ευδιάκριτος σε κάθε αφήγησή του. Παραμένει ευλαβικά ευγνώμων και προστατευτικός απέναντι στον άνθρωπο που του έδειξε εμπιστοσύνη στην ανάληψη της ευθύνης των ανασκαφών εν ονόματί του¹⁶. Ο Salt στηριζόταν στον πιστό του Αθανασίου για τη χωρίς προβλήματα διεκπεραίωση των ζητημάτων που εγείρο-

5. Άποψη του Ναού του Καρνάκ. Ακουαρέλα του David Roberts ζωγραφισμένη το 1838. Το 1817 ο Αθανασίου έμεινε για 40 ημέρες στην περιοχή του ναού με τα υπόλοιπα μέλη της αποστολής Salt, όπου και πραγματοποίησαν περιορισμένης έκτασης ανασκαφικές έρευνες, για λογαριασμό του άγγλου διπλωμάτη.

νταν κατά διαστήματα. Μέσα από αυτό το πρίσμα γίνεται αντιληπτό το ειδικό βάρος των κινήσεων του Αθανασίου ως εκπροσώπου του γενικού προξένου της Αγγλίας στην ευρύτερη περιοχή των Θιβών (εκτός από τον ανταγωνισμό των Ευρωπαίων συχνά σημειώνονταν και επεισόδια με τους Άραβες, όταν κάποιος Ευρωπαίος, αγνοώντας τις διαφορετικές συνήθειές τους, προέβαινε σε κάποια προσβλητική πράξη· επίσης υπήρχαν και τα εσωτερικά προβλήματα μεταξύ των διαφόρων φυλών καθώς και η διένεξη των Μамелούκων με την κεντρική εξουσία του Μωχάμετ Αλι)¹⁷.

Μέσα από την περιγραφή γεγονότων διαφαίνεται ακόμη ο χαρακτήρας ενός ευφυούς ανθρώπου κι ενός αποτελεσματικού ανασκαφέα. Ο Αθανασίου είναι γνωστός ως «Yahpi» ή «Iani» σε όλους τους ταξιδιώτες της εποχής. Ο ίδιος ο J.-F. Champollion, ο λαμπρός αποκρυπτογράφος της ιερογλυφικής γραφής, σε επιστολή του προς τον αδελφό του, αναφέρεται στον «Iani», ως ανασκαφέα με σημαντικές ανακαλύψεις (εικ. 3). Μεταξύ άλλων αντικειμένων που ανακάλυψε ο Αθανασίου, ο Champollion αναφέρει και δύο γιγαντιαίες σφίγγες για τις οποίες κάνει λόγο και ο ίδιος ο Έλληνας ανασκαφέας, υπερήφανος που κατόρθωσε να τις μεταφέρει μέχρι την Αλεξάνδρεια, χωρίς κίνδυνο, παρά το υπερβολικά μεγάλο βάρος τους¹⁸. Κάποιοι πάπυροι, προερχόμενοι από ανασκαφή του Αθανασίου, φαίνεται ότι στάθηκαν η αφορμή για τη δεύτερη επαφή των δύο ανδρών στην Ισπανία. Εκεί, όπως μαθαίνουμε από την αφήγηση του Αθανασίου, ο ίδιος ο Champollion τον πληροφόρησε για το περιεχόμενο των παπύρων αυτών. Η συλλεκτική δεινότητα του Αθανασίου εκθειάζεται από τον Champollion και σε άλλη μια περίπτωση, με αφορμή το περίφημο άγαλμα

της βασίλισσας Καρόμαμα, της 22ης Δυναστείας, που ο Έλληνας είχε στη συλλογή του στην Αλεξάνδρεια. Ο Champollion αγόρασε από τον Έλληνα «Iani», μεταξύ άλλων, και το μοναδικό αυτό χάλκινο άγαλμα με ένθετο χρυσό, το οποίο αποτελεί σήμερα το κόσμημα του Λούβρου (εικ. 4)¹⁹.

Ο 19ος αιώνας που ανατέλλει αποτελεί από πολλές απόψεις το προανάκρουσμα για τις μεγάλες ανακαλύψεις που πρόκειται να ακολουθήσουν κυρίως κατά το δεύτερο μισό του αιώνα. Ο Αθανασίου γνωρίζει ότι έχει το πλεονέκτημα να ανασκάπτει συχνά παρθένο έδαφος. Η συμμετοχή του, ή ακόμη και η πρωτοβουλία του στο άνοιγμα τάφων ή στην ανακάλυψη μνημείων του αιγυπτιακού πολιτισμού, είναι αδιαμφισβήτητη. Έτσι, στην πρώτη αποστολή του στην Άνω Αίγυπτο, ο Αθανασίου, ως διερμηνέας του Beechy, βρίσκεται στην καρδιά του αιγυπτιακού πολιτισμού, στο ναό του Άμμωνα στο Καρνάκ, όπου για 40 ημέρες ανασκάπτει, με τα υπόλοιπα μέλη της αποστολής, χωρίς όμως μεγάλη επιτυχία (εικ. 5)²⁰. Στη συνέχεια, ο Αθανασίου γεύεται την εμπειρία της ανακάλυψης της εισόδου στο ναό του Ραμσή II στο Αμπού Σιμπέλ, ένα από τα μεγαλύτερα μνημεία της αιγυπτιακής θρησκευτικής λατρείας. Μάλιστα αναφέρει χαρακτηριστικά ότι έπρεπε να ανασκάψουν μόνοι τους και να μεταφέρουν την άμμο από το σημείο της ανασκαφής προς τις όχθες του Νείλου (εικ. 6)²¹. Αξιоμνημόνευτο είναι ότι η στάθμη της άμμου στις αρχές του 19ου αιώνα έκρυβε το λαμπρό αυτό μνημείο σε τέτοιο βαθμό που να μην επιτρέπει την αναγνώριση και την αξιολόγηση του ακριβούς ρόλου του. Χάρη στα σχέδια διαφόρων ως επί το πλείστον ευρωπαίων και αμερικανών ταξιδιωτών έχει διασωθεί η εικόνα της περιοχής εκείνη την εποχή.

6. Πρόσωση του ναού του Αμπού Σιμπέλ. Ακουαρέλα του D. Roberts του 1838. Περίπου 20 χρόνια πριν, ο Belzoni με τον Αθανασίου είχαν επιχειρήσει να διεισδύσουν στο ναό.

Ο Αθανασίου φαίνεται να επισκέπτεται και το νησί του ναού της Ίσιδας, όπου συνάντησε τη S. Belzoni, τη σύζυγο του ιταλού μηχανικού και υπεύθυνου για τις ανασκαφές (εικ. 7)²².

Ένα άλλο πολύ σημαντικό ταξίδι του είναι αυτό στις Πυραμίδες. Εκεί ο Αθανασίου ανακάλυψε ο ίδιος, κατά την αφήγησή του, την είσοδο σε μια από τις δύο Πυραμίδες που υπολείπονταν (ο Belzoni είχε ήδη ανακαλύψει την είσοδο της μεγάλης Πυραμίδας, εκείνης του Χέοπα). Έτσι ο Αθανασίου, ύστερα και από την προτροπή του Belzoni, μπαίνει ο ίδιος σε μια από τις δύο Πυραμίδες, είτε εκείνη του Μυκερίνου είτε του Χεφρήνου. Η περιγραφή του και σε αυτή την περίπτωση είναι φτωχή και ελάχιστα διαφωτιστική (εικ. 8)²³.

Με την ανάληψη της αποκλειστικής ευθύνης των ανασκαφών για λογαριασμό του Salt, ο Αθανασίου αποδεικνύεται πολύ αποτελεσματικός. Ο ίδιος, ίσως με κάποια δόση δικαιολογημένης υπεροψίας, γράφει: «σύντομα οι ανασκαφές μου στέφθηκαν από επιτυχία και η προσωπική συλλογή του κυρίου Salt άρχισε να εμπλουτίζεται με διάφορες αρχαιότητες, ειδικά παπύρους. Όσο ο Belzoni ήταν υπεύθυνος για τις ανασκαφές [στην περιοχή των Θηβών], ο κύριος Salt είχε μόνο ακούσει για τις αρχαιότητες αυτές, χωρίς να τις έχει δει. Φρόντισα ώστε όλες οι, κολοσσιαίων διαστάσεων, αρχαιότητες, τις οποίες ο Belzoni δεν είχε πάρει μαζί του [άρα είχε αφήσει επιτόπου], να μεταφερθούν στην Αλεξάνδρεια»²⁴. Από την Αλεξάνδρεια οι αρχαιότητες προορίζονταν στη συνέχεια για τα δύο μεγάλα ευρωπαϊκά μουσεία, το Λούβρο και το Βρετανικό²⁵.

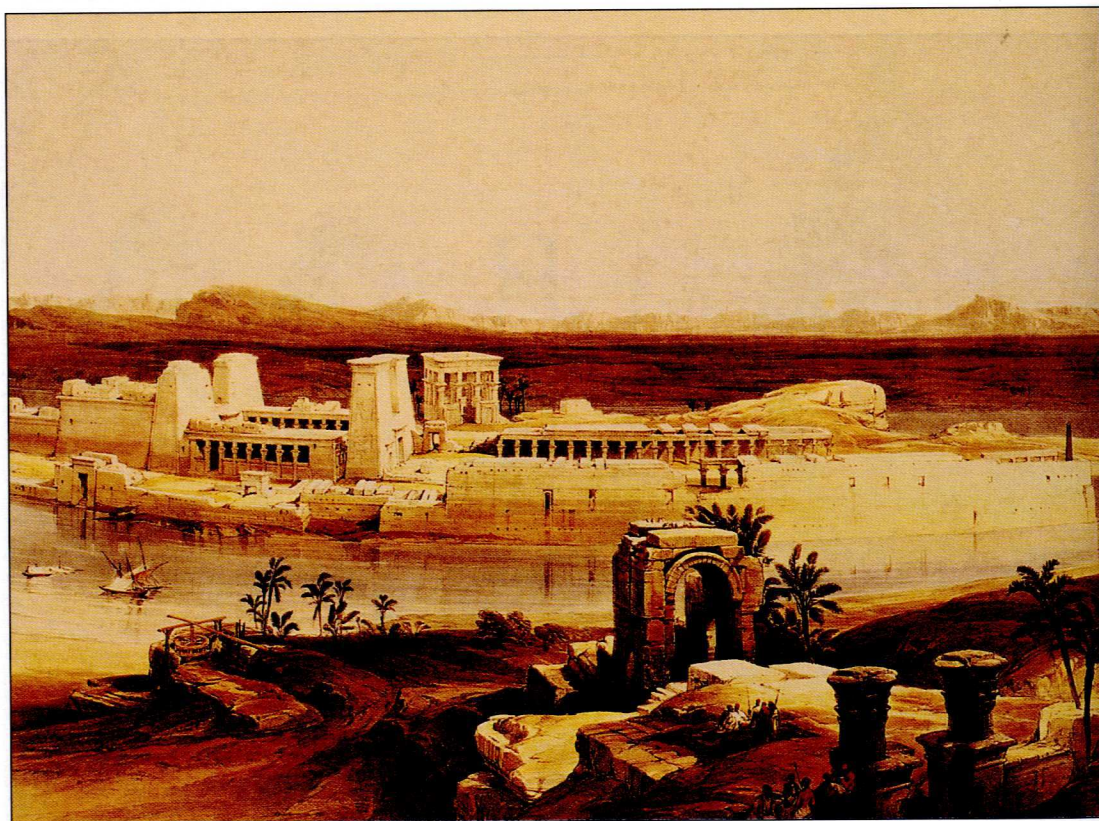
Οι ανασκαφικές προσπάθειες του Αθανασίου, μεταξύ άλλων, αφορούν ορισμένα πολύ γνωστά πρόσωπα της φαραωνικής Αιγύπτου. Είναι

πολύ πιθανό ο τάφος του Ραμσή Θ' (Κοιλάδα των Βασιλέων αρ. 6) να είχε ανασκαφεί για πρώτη φορά από τον ίδιο τον Αθανασίου. Ο αμερικανός αιγυπτιολόγος και ανασκαφέας της Κοιλάδας των Βασιλέων C.N. Reeves αναφέρει ως ανασκαφέα τον Salt, ο οποίος, ως γνωστό, είχε ορίσει τον Αθανασίου επικεφαλής των ανασκαφών για λογαριασμό του, ειδικά μετά την απόλυση του Belzoni. Τα αντικείμενα της συλλογής Salt που δωρίστηκαν στο Βρετανικό Μουσείο και που προέρχονται από αυτό τον τάφο, του Ραμσή Θ', είναι αδιάσειστη απόδειξη²⁶.

Η πρώτη διάνοιξη ενός άλλου πασίγνωστου τάφου αποδίδεται πάλι στο Salt: πρόκειται για τον τάφο του περίφημου φαραώ Ραμσή Β'. Οι εργασίες καθαρισμού των πρώτων 55 μέτρων του τάφου χρονολογούνται μετά το 1818, όταν ο Αθανασίου έχει μείνει μόνος υπεύθυνος για τις ανασκαφές του Salt στις Θήβες. Ο J.G. Wilkinson (ο περίφημος άγγλος αιγυπτιολόγος, σύγχρονος του Αθανασίου) υποστήριξε τότε ότι ο Salt «είτε από μόνος του είτε μέσω του ανασκαφέα του στις Θήβες, D'Athanasii, απέφραξε μεταξύ του 1817 και 1827, ξεκινώντας από την είσοδο, το διάδρομο σε βάθος 55 μέτρων του τάφου του Ραμσή Β' (KB αρ. 7)»²⁷. Τα αποτελέσματα δεν τα γνωρίζουμε, αλλά μπορούμε να εικάσουμε ότι οι ανασκαφείς είτε αποθαρρύνθηκαν από την κακή κατάσταση του τάφου κι εγκατέλειψαν την προσπάθεια είτε απλώς δεν κατάλαβαν ότι πρόκειται για κάτι ιδιαίτερο σημαντικό, εφόσον δεν τους προσпόριζε άμεσα κάποια αρχαία αντικείμενα για τον εμπλουτισμό συλλογών.

Η συμμετοχή του Αθανασίου πρέπει να θεωρείται πιθανή και σε άλλες πέντε τουλάχιστον ανασκαφικές προσπάθειες, αυτές του Belzoni

7. Γενική άποψη της νησίδας Philae. Ακουσρέλα του D. Roberts του 1838. Ο Αθανασίου περνώντας από τη νησίδα πρέπει να αντίκρισε περίπου αυτή τη θέα.

στον τάφο KB 21 (τάφος δύο βασιλισσών της 18ης Δυναστείας;) της Κοιλάδας των Βασιλέων στις 9 Οκτωβρίου 1817²⁸, στον τάφο ΔΚ 25 (Δυτική Κοιλάδα), το 1817²⁹, στον τάφο του Άνι ΔΚ 23, το χειμώνα του 1816³⁰, στον τάφο του πρίγκιπα Μοντουχερκεψέφ (KB 19)³¹, στον τάφο του Ραμσή Α' στις 10/11 Οκτωβρίου 1817³² και στον σημαντικότερο τάφο του Σέθου Α' (KB 17) στις 16 Οκτωβρίου 1817³³. Την πιθανή παρουσία του Αθανασίου ως ανασκαφέα στον τάφο του Αμένοφι Γ' φαίνεται να επικαλείται ο αιγυπτολόγος M. Gabolde. Με επιφύλαξη πάντοτε καθώς, όπως έχουμε ήδη προαναφέρει, η αφήγηση του Αθανασίου δεν χαρακτηρίζεται για την ακρίβειά της, ο Gabolde υποστηρίζει ότι ένας ανασκαφέας του Salt σε διάστημα ορισμένων ετών «τροφοδότησε τη σημαντική αυτή συλλογή (του Salt) με διάφορα αντικείμενα»³⁴.

Η πρώτη συλλογή του Salt αγοράζεται από το Βρετανικό Μουσείο το 1821, η δεύτερη από το Λούβρο πέντε χρόνια αργότερα, το 1826. Η φορτισμένη αυτή περίοδος σκληρού ανταγωνισμού φτωχαίνει την Αίγυπτο από μεγάλο μέρος των αρχαιοτήτων της, δημιουργώντας παράλληλα τις μεγάλες ευρωπαϊκές συλλογές που θαυμάζουμε σήμερα στο Παρίσι και το Λονδίνο³⁵. Ο Αθανασίου θα συνεχίσει την τακτική πώλησης των αρχαιοτήτων του Salt και μετά το θάνατο του άγγλου διπλωμάτη, το 1827. Έτσι, το 1836 θα δημοπρατηθούν αντικείμενα από τη συλλογή Salt, ενώ το 1837 θα δημοπρατηθούν για λογαριασμό του ίδιου του Αθανασίου σε μια επταήμερη δημοπρασία του οίκου Sotheby's πολλές εκατοντάδες αντικειμένων³⁶. Στις 17 Ιουλίου 1845 ό,τι απόμεινε από τη συλλογή του πωλήθηκε πάλι μέσω του Sotheby's³⁷.

Τα χρόνια που ακολούθησαν και μέχρι το τέλος του 19ου αιώνα, δύο ακόμα σημαντικοί έλληνες συλλέκτες έδρασαν στην Αίγυπτο, ο ένας μάλιστα πατριώτης του Αθανασίου από τη Λήμνο, ο Ιωάννης Δημητρίου, στην Αλεξάνδρεια, και ο Αλέξανδρος Ρόστοβιτς³⁸ στο Κάιρο. Και οι δύο συγκρότησαν πολύ μεγάλες συλλογές τις οποίες στη συνέχεια δώρισαν στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο της Αθήνας καθώς και στο Νομισματικό Μουσείο. Μικρό αλλά σημαντικό μέρος αυτής της συλλογής αιγυπτιακών αρχαιοτήτων εκτίθεται σήμερα σε δύο αίθουσες του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου.

Οι πρώτες ανασκαφικές επιχειρήσεις σε αιγυπτιακό έδαφος, όπως γνωρίζουμε, δεν ήταν συστηματικά οργανωμένες. Πληθώρα αντικειμένων δεν καταγράφονταν κατά την απόσπασή τους από τους τόπους εύρεσης. Έτσι, δεν υπήρξε σε καμία περίπτωση συστηματική ανάληψη ευθύνης. Κάτω από αυτές τις συνθήκες γίνεται αισθητή η έλλειψη νόμων για την προστασία των αρχαιοτήτων. Επίσημοι νόμοι για τον σκοπό αυτό δεν υφίστανται πριν από το 1858³⁹, όταν ο Mariette θέτει τις βάσεις για τη δημιουργία μιας νομοθεσίας ώστε να εμποδίσει το παράνομο εμπόριο και να αποθαρρύνει τους αρχαιοκάπηλους. Ωστόσο, παρά την προσπάθεια αυτή, αρχαία αντικείμενα συνεχίζουν να περνάνε σε μεγάλες ποσότητες στα χέρια αγοραστών, εραστών αρχαιοτήτων και ενδιαφερόμενων γενικώς.

Ύστερα από τις εκτεταμένες ανακαλύψεις τάφων στην Κοιλάδα των Βασιλέων (γνωστή και ως Wadi Biban el-Muluk στα αραβικά), στο χωριό Κούρνα όπως και στο Ντρα Αμπού ελ-Νάγκα (Dra Abu el-Naga) και φυσικά στην Κοιλάδα των Βασιλισσών (γνωστή και ως Biban el-Harim) οι

8. Σε πρώτο πλάνο η Σφίγγα της Γκίζας, την εποχή που ακόμη ήταν θαμμένη στην άμμο και πίσω της οι Πυραμίδες. Ακουαρέλα του D. Roberts των αρχών του 1839.

οργανωμένες ανασκαφές, που ακολουθούν τα πρότυπα της σύγχρονης έρευνας με αυστηρά επιστημονικές μεθόδους, ειδικότερα κατά την τελευταία εικοσαετία, έχουν βρει τη θέση τους, ύστερα από τον βάνουσο κατακερματισμό του «μωσαϊκού» των αιγυπτιακών αρχαιοτήτων από το έδαφός τους ειδικότερα κατά το πρώτο μισό του 19ου αιώνα, αλλά και αργότερα.

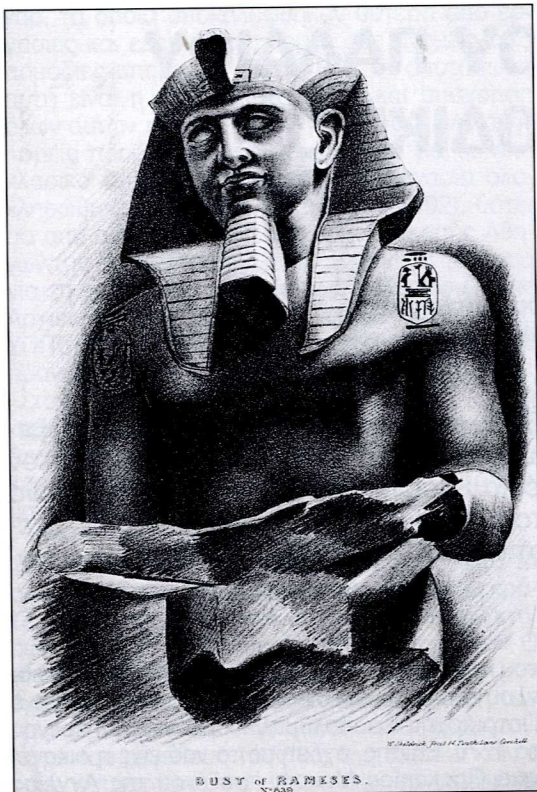
Οι βιβλιογραφικές αναφορές στον σημαίνοντα ρόλο που διαδραμάτισε ο Αθανασίου στην ανασκαφική έρευνα και συγχρόνως στη συγκρότηση και αποστολή μεγάλων τμημάτων αρχαιολογικών συλλογών, όπως μπορούμε να υποθέσουμε με αρκετή βεβαιότητα πλέον, διαρκώς αυξάνουν. Ο συγχρωτισμός του με προσωπικότητες της νεόσπορης Αιγυπτιακής του πρώτου μισού του 19ου αιώνα, τον κατέστησε αναπόσπαστο μέλος της αιγυπτιακής κοινότητας. Χάρη στον μελίχιο χαρακτήρα και το πνεύμα συνεργασίας που τον διέκρινε, ο Αθανασίου έφερε με ιδεώδη τρόπο εις πέρας τις αποστολές που του είχαν ανατεθεί. Η ακατάπαυστη διάθεση αναζήτησης καινούριων δραστηριοτήτων, χαρακτηριστικό στοιχείο και αυτό της προσωπικότητάς του, τον ωθεί προς το τέλος της ζωής του, το χειμώνα του 1849-1850, να εγκατασταθεί στο Λονδίνο, ως έμπορος πινάκων ζωγραφικής. Η επαγγελματική προσπάθειά του αποτυγχάνει, και ο Αθανασίου, όντας σε αλγεινή οικονομική θέση, απευθύνεται για βοήθεια σε παλιούς φίλους και συνεργάτες. Ο Wilkinson και ειδικότερα ο Hay ανταποκρίνονται θερμά στην έκκλησή του⁴⁰. Το τέλος βρίσκει τον Ιωάννη Αθανασίου στις 19 Δεκεμβρίου 1854 σε μια πανσιόν του Λονδίνου.

Σημειώσεις

1. Στο εξής χάριν ευκολίας θα συναντάται μέσα στο κείμενο ως «Αθανασίου».
2. Η προσεκτική μελέτη του έργου του Αθανασίου επιτρέπει την αναγνώριση του έτους 1798 ως χρονολογίας γέννησής του και όχι του 1799, όπως αρχικά είχε επικρατήσει. Η τρίτη πληρέστερη έκδοση του παγκόσμιου βιογραφικού οδηγού των προσωπικοτήτων της Αιγυπτιακής του 1995 διορθώνει την προηγούμενη του 1987, Bierbrier M., Dawson W.R., Uphill E.P., *Who was who in Egyptology*, London, 31995, λ. «Athanasii, Giovanni d'», σ. 21.
3. Ο ίδιος ο Missett, αφού ρώτησε τον μικρό Αθανασίου, αν θα ήθελε να τον ακολουθήσει στην Ιταλία ως υπηρέτης του κι έλαβε αρνητική απάντηση, καθώς εκείνος ήθελε να μείνει κοντά στην οικογένειά του, τον σύστησε στον Salt ως διερμηνέα τουρκικών και αραβικών. Ο μικρός Αθανασίου ίσως έμαθε την τουρκική γλώσσα στο τουρκοκρατούμενο, εκείνη την εποχή, νησί του, τη Λήμνο. Την πληροφορία αυτή μας μετέφερε ο αρχαιολόγος-ερευνητής της Ακαδημίας Αθηνών και Λήμιος, κ. Χρήστος Μπουλώτης.
4. Άρθρο ανώνυμο στο *The Quarterly Review* (Οκτ. 1822), σ. 75.
5. D'Athanasii Giovanni, *A Brief Account of the Researches and Discoveries in Upper Egypt, Made under the Direction of Henry Salt Esq., to Which is Added a Detailed Catalogue of Mr. Salt's Collection of Egyptian Antiquities Illustrated with Twelve Engravings of Some of the Most Interesting Objects, and an Enumeration of those Articles Purchased for the British Museum*, John Hearne, London, 1836, σελ. 106.
6. Στο ίδιο, σ. 109. Επίσης θα πρέπει να αναλογιστούμε τον σημαντικότατο ρόλο των σχεδίων για μια ανασκαφή ειδικά εκείνη την περίοδο, όταν ακόμη η φωτογραφία δεν χρησιμοποιούνταν ως μέσο αποτύπωσης των ευρημάτων.
7. Στο ίδιο, σ. 51.
8. Στο ίδιο: Στον υπότιτλο του έργου του Αθανασίου που αναφέρεται στον κατάλογο των αρχαιοτήτων που πρόκειται να δημοπρατηθούν προβάλλεται και η πρόθεση του Βρετανικού Μουσείου να τις αγοράσει: «... και μια απαρτιβήση εκείνων των αντικειμένων που αγοράστηκαν από το Βρετανικό Μουσείο».
9. Στο ίδιο.
10. Σημαντική είναι η συνδρομή του Αθανασίου στη συγγραφή του καταλόγου από τον Leigh Sotheby. Ο ρόλος του Έλληνα ήταν να μεταβεί στην Αίγυπτο και να συλλέξει πληροφορίες για την ακριβή προέλευση των ευρημάτων, βλ. Στο ίδιο, ό.π., σ. 151.
11. Bierbrier κ.ά., ό.π.
12. D'Athanasii, ό.π., σ. 125.
13. Όπως έχει γίνει κατανοητό, η εποχή αυτή προηγείται χρονικά της δημιουργίας νόμων για την προστασία των αρχαιοτήτων στην

9. Η Κοιλάδα των Βασιλέων ήταν ο κύριος χώρος όπου έδρασε ο Αθανασίου. Ακουαρέλα του D. Roberts του 1838. Η γαλήνια αυτή εικόνα δεν θυμίζει σε τίποτα τη σημερινή, αναπτυγμένη τουριστικά, Κοιλάδα των Βασιλέων.

Αίγυπτο. Μέσα από την εύνοια του Μωχάμετ Άλι και των γενικών προξένων της Γαλλίας και της Αγγλίας, οι Ευρωπαίοι προσπάθησαν να αποσπάσουν ό,τι καλύτερο είτε για τις προσωπικές τους συλλογές είτε για να το πουλήσουν.

14. Όπως όταν περιγράφει κάποιο αντικείμενο ή ακόμη κι ένα μνημείο, έναν τάφο για τα οποία δεν φροντίζει να δώσει σωστά τοπογραφικά δεδομένα ή περιγραφή που να βοηθά στην ταύτιση του.

15. Bierbrier, *ό.π.*, σ. 21.
16. Ο Ιωάννης Αθανασίου σε πολλά σημεία της αφήγησής του να υπερασπίζεται τον εργοδότη του Salt από διάφορους που τον κατηγορούν ή που προσπαθούν να τον εξαπατήσουν. Κατά τον Αθανασίου, ο Belzoni, βασιικός συνεργάτης του Salt για τρία χρόνια, στάθηκε αχάριστος παραγνωρίζοντας ότι ο Salt ήταν η σωτηρία του, προσλαμβάνοντάς τον στην υπηρεσία του, ύστερα από την αποτυχία του Ιταλού να κατασκευάσει τον αρδευτικό σύστημα για το οποίο είχε δεσμευτεί στον Μωχάμετ Άλι. Ο Belzoni απαίτησε από τον Salt μια σαρκοφάγο που αυτός είχε ανακαλύψει και τελικώς πέτυχε να κερδίσει τη δυσμένεια του αγγλικού ευγενή και διπλωμάτη και βέβαια την απόλυσή του. Βλ. για το ίδιο θέμα Reeves Carl Nicholas, Wilkinson Richard H., *The Complete Valley of the Kings-Tombs and Treasures of Egypt's Greatest Pharaohs*, London 1996, σ. 60.

17. D'Athanasi, *ό.π.*, σ. 89-90, όπου ο Αθανασίου αναφέρεται στην απαγόρευση εκ μέρους του κυβερνήτη των Θηβών, όπως χαρακτηριστικά λέει, προς τους Άραβες της περιοχής του να συμμετέχουν σε ανασκαφές, που για τους φτωχούς Άραβες ήταν ίσως ο μοναδικός πόρος επιβίωσης. Επίσης για τη διαμάχη Μαιμελούκων και Μωχάμετ Άλι, βλ. G. Hanotiaux, *Histoire de la Nation Egyptienne*, τόμ. 6, Paris 1937.

18. Γράμμα από τις Θήβες στις 20 Ιουνίου 1829 του Jean-François Champollion στον αδελφό του Jacques-Joseph Champollion γνωστού και ως «Figeac». D'Athanasi, *ό.π.*, σ. 81.

19. Γράμμα Champollion στον σχεδιαστή και υπεύθυνο συλλογών αιγυπτιακών αρχαιοτήτων του Λούβρου, L.-J.-J. Dubois, στις 27 Δεκεμβρίου 1829, όπου ο γάλλος αιγυπτιολόγος αναφερόμενος στο συγκεκριμένο άγαλμα λέει: «έτσι λοιπόν έφερα στο Λούβρο το πιο όμορφο ορειχάλκινο [άγαλμα] που ανακαλύφθηκε ποτέ στην Αίγυπτο» βλ. επίσης γράμμα του Champollion προς τον παλόν αιγυπτιολόγο N.F.I.B. Rosellini στις 29 Ιανουαρίου 1830, όπου λέει χαρακτηριστικά ότι αγόρασε από τον «Iani» μια εκατοντάδα αντικειμένων μεταξύ των οποίων και το περίφημο άγαλμα της βασίλισσας Καρόμαμα: «διέθεσα ένα μέρος (από το κεφάλαιο) στην Αλεξάνδρεια για να αγοράσω τα καλύτερα αντικείμενα από τη συλλογή του «χότζα» Iani, ο οποίος φάνηκε ευγενής, εξυμνητικός και πρός σαν μικρό πρβατό. Αγόρασα το όμορφο ορειχάλκινο άγαλμά του, [που παριστάνει] τη σύζυγο του [φαρσώ] Τακέλλωθι από τη Βούβαστη [πόλη στο Δέλτα] καθώς και καμιά εκατοστή εξαιρετικών αντικειμένων για 1000 τάλαρα». Πρβλ. επί-

σης Andreu G., Rutschowskaya M.-H., Ziegler Chr., *Ancient Egypt at the Louvre*, Paris 1997, σ. 178, με καταποτιστική παρουσίαση του συγκεκριμένου έργου.

20. D'Athanasi, *ό.π.*, σ. 10.

21. Στο ίδιο, σ. 11, επίσης για εκτενέστερη περιγραφή της αποστολής στο Αιμίλιο Σιμπέλ, βλ. Belzoni Giovanni Battista, *Narrative of the operations and recent discoveries in Egypt and Nubia*, London 1820, σ. 211-213.

22. D'Athanasi, *ό.π.*, σ. 23.

23. Στο ίδιο, σ. 22, βλ. επίσης Belzoni, *ό.π.*, σ. 268-272.

24. D'Athanasi, *ό.π.*, σ. 24.

25. Στο ίδιο, σ. 52.

26. Reeves - Wilkinson, *ό.π.*, σ. 168.

27. Στο ίδιο, σ. 60.

28. Στο ίδιο, σ. 115, επίσης Belzoni, *ό.π.*, σ. 228.

29. Reeves - Wilkinson, *ό.π.*, σ. 116-117, Belzoni, *ό.π.*, σ. 223-224.

30. Reeves - Wilkinson, *ό.π.*, σ. 128-129, Belzoni, *ό.π.*, σ. 123-124.

31. Reeves - Wilkinson, *ό.π.*, σ. 170-171, Belzoni, *ό.π.*, σ. 227.

32. Reeves - Wilkinson, *ό.π.*, σ. 134, Belzoni, *ό.π.*, σ. 229-230.

33. Reeves - Wilkinson, *ό.π.*, σ. 137-138, Belzoni, *ό.π.*, σ. 230-237.

34. Gabolde Marc, *D'Akhenaton à Toutânkhamon*, Lyon 1998, σ. 143, σημ. 1132.

35. Για τη συγκρότηση των μεγάλων ευρωπαϊκών συλλογών μεταξύ 1815-1830, βλ. Fiechter Jean-Jacques, *La Moisson des Dieux, La constitution des grandes collections égyptiennes*, Paris 1994.

36. D'Athanasi, *ό.π.*, β' μέρος, κατάλογος, σ. 153-261' βλ. επίσης *Catalogue of the Very Magnificent and Extraordinary Collection of Egyptian Antiquities the Property of Giovanni d'Athanasi*: πρόκειται για τη δημοπρασία που θα ακολουθούσε τη Δευτέρα, 13 Μαρτίου 1837 και για έξι ημέρες' βλ. ακόμη κατάλογος Βρετανικού Μουσείου James T.G.H., Davies W.V., *Egyptian Sculpture*, London 1984, σ. 7, για τις συλλογές που πέρασαν στην κατοχή του Βρετανικού Μουσείου από την ίδρυσή του.

37. Bierbrier, *ό.π.*, σ. 21.

38. Βιογραφικά στοιχεία για τους δύο δωρητές αντλούμε από τη διδακτορική διατριβή του Βασιλείου Ι. Χρυσικόπουλου με θέμα *Histoire des Collections d'Antiquités Egyptiennes du Musée National d'Athènes*, Lyon 2001, ειδικότερα στο δεύτερο μέρος «Vie des Collectionneurs-Histoire des Collections», σ. 358-374.

39. Ήδη από το 1837 ο Μωχάμετ Άλι είχε ανακοινώσει τη θέση του στο να απαγορευτεί η συνεχιζόμενη καταστροφή των μνημείων και η εξαγωγή τους από την Άνω Αίγυπτο. Επίσης έδωσε οδηγίες ώστε να ιδρυθεί μουσείο στη χώρα, προκειμένου να διαφυλαχθούν οι αρχαιότητες. Βεβαίως η δυνατότητα εκτέλεσης αυτών των εντολών είναι αμφισβητήσιμη, καθώς η εξαγωγή αρχαίων αντικειμένων συνεχίστηκε, βλ. εφημερίδα *Times*, 7 Φεβρουαρίου 1837.

40. Για σχετική αλληλογραφία των Hay και Wilkinson βλ. Bierbrier, *ό.π.*, σ. 21.

Giovanni d'Athanasi, the Lemnian (1798-1854): His Role in the Discovery of Antiquities in Egypt During the First Half of the Nineteenth Century

B.I. Chrysikopoulos

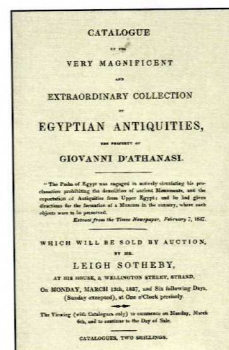
This article deals with the life and work of Ioannis Athanasios from Lemnos, the historical island of the north-eastern Aegean, that lies across the Homeric Ilios.

Ioannis Athanasios, also known as Giovanni d'Athanasi or Yanni, was active not only as interpreter, but mainly as excavator of antiquities in Egypt, in the area of Thebes in particular, during the first half of the nineteenth century. In 1816 he entered the services of H. Salt, the English Consul General in Egypt, who for a number of years entrusted to the loyal Greek his excavations, mainly those in the broader area of Thebes.

Athanasios discovered tombs of noblemen and kings of the Pharaonic Egypt and saw for the enrichment of his employer's collection. Among his more important discoveries or his participation in discoveries are the tombs of Ramses II, in all probability, Amenophis III, Ramses VIII and Sethos I, as well as those of many other illustrious members of the ruling class of ancient Egypt. Athanasios also participated in the opening of Ramses II's tomb in Abu Sibel and in excavations around the Giza pyramids.

The industrious Greek was known to all the distinguished travelers of his time, as it becomes obvious from their personal diaries. Their enthusiastic references to the young Yanni is the result not only of his insight, but also of his friendliness, virtues and qualities that made him a most reliable personality in the eyes of the celebrities of his contemporary international community in Egypt.

10. Σχέδιο άνω μέρους του κορμού γιγαντιαίου αγάλματος του Ραμσή Β', που βρέθηκε πιθανότατα από τον Αθανασίου στην Άβυδο, με αριθμό 839 στον κατάλογο των προς δημοπρασία αντικειμένων, που εξέδωσε ο οίκος Sotheby's και που αποτελεί το δεύτερο μέρος στην έκδοση της αυτοβιογραφίας του Αθανασίου (πίνακας Χ, σελ. 221). Σήμερα βρίσκεται στο Βρετανικό Μουσείο (φωτ. Η. Ηλιάδη, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών).

11. Η σελίδα τίτλου του καταλόγου της δημοπρασίας της 13ης Μαρτίου 1837 από τον οίκο Sotheby's για λογαριασμό του ίδιου του Αθανασίου (φωτ. Η. Ηλιάδη, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών).